

MOŻLIWOŚCI W ROZWOJU RELIGIJNOŚCI DZIECI I MŁODZIEŻY

CZESŁAW WALESA,
EWA RZECHOWSKA

Katedra Psychologii Rozwojowej
KUL Lublin

POSSIBILITIES IN RELIGIOUS DEVELOPMENT OF CHILDREN AND YOUTH

Summary. In the present paper religious development is considered in intentional categories, positive individual relations to the personal God. It is assumed that properties of the world and features of activity are not given directly to individual but rather by mediation of „internal experience”. There are shown ways of internal life formation and how it is orientated to the God in religious development of children and youth. Various aspects of religious development are described as a developmental possibilities.

Rozwój religijności rozpatrywany jest w kategoriach intencjonalnych, pozytywnych relacji człowieka do Boga osobowego.

Religijność stanowi złożoną strukturę psychiczną, na którą składają się: (1) świadomość religijna, (2) uczucia i (3) decyzje religijne, (4) więzi ze społecznością osób wierzących, (5) praktyki religijne, (6) moralność religijna, (7) doświadczenia religijne oraz (8) formy wyznania wiary (Walesa 1993).

Rozwój religijności uwarunkowany jest aktywnością jednostki, właściwościami jej podmiotowych struktur psychicznych oraz szeroko rozumianym kontekstem społecznym, m.in. relacjami związanymi ze wspólnotami religijnymi i relacjami społecznymi w ogóle, mentalnością epoki i prądami umysłowymi danego czasu, przestrzenią geograficzną.

Założenie pozytywnego charakteru relacji nie ogranicza analizowanej kategorii zjawisk do działań poprzedzonych uświadomionym planem i celem. Obejmuje także działania, w których cel wynika z doświadczenia, potrzeb i indywidualnych cech podmiotu, a powzięty zostaje nieświadomie oraz działania o charakterze jak gdyby instynktownym. Intencjonalność relacji przejawia się w zwróceniu uwagi ku obiektowi poza człowiekiem. Oznacza ukierunkowanie działań i zdetermino-

wanie ich przyczynami celowymi lub/i wewnętrznymi. Przeniesienie tak rozumianych kategorii intencjonalności i ukierunkowania na płaszczyznę rozwoju religijności wzbogaca genetyczne ujęcie rozwojowe koncentrujące się na pytaniach: „skąd”, „dlaczego”. Wzbogaca o nowe aspekty związane z rozumieniem i tworzeniem sensów (rozwój rozważany w kategoriach „dokąd” i „po co”). Zabieg ten warunkuje niezbędność komplementarnej analizy problematyki możliwości w rozwoju religijności dzieci i młodzieży.

Właściwości świata, jak też cechy oraz przebieg ludzkiej aktywności nie są dane podmiotowi bezpośrednio, lecz za pośrednictwem życia wewnętrznego. Człowiek skupia uwagę na tym, co zdarza się w ludzkim „świecie wewnętrznym” (Bobryk 1992, s. 32).

Jak się tworzy owo życie wewnętrzne i jak kieruje się ono ku Bogu, innymi słowy, jak powstaje relacja człowieka do Boga? Źródeł możliwości rozwojowych dziecka należy poszukiwać w wewnętrznych i zewnętrznych czynnikach rozwoju (Rzechowska 1995). Pierwsze określają właściwy jednostce potencjał rozwojowy, drugie – szansę jego aktualizowania.

Potencjalność określona przez CZYNNIKI WEWNĘTRZNE przejawia się głównie:

- 1) w tendencji dziecka do PARTYCYPACJI w życiu religijnym innych osób, a zwłaszcza najbliższych i najbardziej znaczących w obrębie wspólnoty osób wierzących, a także,
- 2) w tendencji do TRANSCENDOWANIA, czyli przekraczania różnych ograniczeń i powstawania w jego wyniku nowych konstrukcji.

Czynniki zewnętrzne wyznaczające szanse AKTUALIZOWANIA potencjału rozwojowego przejawiają się głównie w tendencji osób wierzących do wprowadzania dziecka w zasady życia religijnego, tj. w intencjonalnym organizowaniu kontekstów podtrzymujących.

Badacze kształtowania się relacji człowieka do Boga podkreślają jej: (1) względną autonomię, względną niezależność rozwoju religijnego od kondycji fizycznej i psychicznej człowieka oraz (2) relacyjny charakter religijności (osoba jako „byt-dla-drugiego”).

W zależności od etapu rozwoju dziecka we wspólnocie religijnej docierają doń różne przekazy bądź ten sam przekaz przybiera różną formę i zakres stosowania do poziomu rozwoju psychicznego i duchowego oraz aktywność adresata.

Pole doświadczeń religijnych dziecka opiera się na jego więzi z religijnymi rodzicami. Już u niespełna półtorarocznego dziecka można się dopatrywać pierwszych przejawów aktywności quasi – religijnej, stanowiących połączenie – świa-

domości (np. zaczątkowych form ujmowania i używania słów religijnych, znaczenia gestów, identyfikowania wizerunków); – więzi (włączanie dziecka w religijne zachowania osób dorosłych); – uczuć i doświadczeń (wokalne i ruchowe ekspresje, quasi – estetyczne doświadczenia związane z udziałem w religijnej aktywności osób wierzących); –praktyk religijnych (adekwatne do kontekstu gesty religijne, przyjmowanie „religijnej” postawy ciała; Walesa 1992).

Relacje dziecka z bliższą i dalszą społecznością religijną związane są ze skierowanym nań i istniejącym wokół niego specyficznym systemem podtrzymania. Efektywność mediacji przekazów jest funkcją m.in. specyfiki rozwoju poznawczego dziecka: konstrukcji charakteryzujących się przechodzeniem od działań praktycznych do konceptualizacji i ujęć hipotetycznych (Piaget 1978 a i b).

System podtrzymania ukierunkowany jest na transcendencję poza własne ja (ku Bogu, ku drugiemu człowiekowi), poza rzeczy, poza najbliższych-najważniejszych.

Społeczność religijna zaopatruje dziecko w potężne meta-narzędzia nadając kierunek jego aktywności i wzmacniając towarzyszącą jej specyficzną aurą emocjonalną. Jednocześnie poprzez wprowadzanie typu modelowania, quided participation (kierowanego współuczestnictwa; Rogoff 1993) czy przykłady z Ewangelii dostarcza dziecku różnych kontekstów do generalizowania miłości religijnej.

Z tej perspektywy wychowanie religijne można rozpatrywać jako **PODTRZYMANIE** w rozwoju (por. Wertsch 1991, Cole 1992, Rogoff 1993). Religijna droga rozwoju to droga trudna psychologicznie. Z jednej strony silne nasycenie emocjami i wartościowanie tego, co staje się treścią poznania i przeżywania dziecka, z drugiej ukierunkowanie szeroko rozumianej aktywności dziecka na treści, które niełatwo mu ukazać odwołując się do codziennych doświadczeń. Wychowujące się we wspólnocie osób wierzących dziecko wzrasta w poczuciu istnienia **CZEGOŚ** ważniejszego niż rodzice lub zdarzenia otaczającego świata, czegoś ponad – niewyczuwalnego, niepoznawalnego w sposób fizyczny, a zarazem obecnego w życiu osób znaczących.

Jednocześnie na kształt tej drogi wpływa bardzo silne **WSPARCIE** ze strony wspólnoty, która różnicuje kierunek i poziom środków podtrzymujących stosownie do możliwości mediacyjnych odbiorcy.

Wsparcie ukierunkowane jest m.in. na:

1. Kształtowanie zdolności do społecznej decentracji, poprzez: (1) akcentowanie doznań, potrzeb i przeżyć innych (np. cierpienia Jezusa), (2) dokonywanie oceny własnego postępowania w ich kontekście, (3) kształtowanie krytycznej postawy wobec siebie. Umożliwia to szybsze przejście do wartościowania i oceny wewnętrznej oraz transferu odpowiedzialności za własne życie z osób najbliższych na siebie.

2. Nabywanie i stosowanie reguł z wyższego poziomu moralności. Wiele religijnych ścieżek jest wytyczonych przez społeczność osób wierzących i kwestią rozwoju jednostki pozostaje ich indywidualne przejście oraz interpretacja. Małe dziecko otrzymuje wiele gotowych narzędzi, które nabywa i stosuje w atmosferze emocjonalnego wsparcia. Atmosfera wspólnoty, poczucie bezpieczeństwa stanowią łatwiejszy grunt do stosowania przez dziecko reguł z wyższego poziomu moralności i realizowania postulatów zyczliwości dla wrogów.

3. Tworzenie reprezentacji rzeczywistości sakralnej oraz przejmowanie przez nie aktywizującej i ukierunkowującej roli, czyli na:

- szybsze przechodzenie w świat symboli i działanie w świecie symboli, podczas gdy w innych dziedzinach życia dominuje aktywność o charakterze przedmiotowym,
- modelowanie zachowań, przechodzenie od świadomości peryferyjnej do centralnej,
- tworzenie perspektywy życiowej z wyraźniejszą hierarchią wartości, której zwieńczeniem stanowią Bóg i wiara.

W trakcie życia jednostki pewien zbiór doświadczeń może stać się dlań szczególnie ważny ze względu na szeroko rozumiane relacje jednostki do Boga i modelowanie przez nie relacji ze środowiskiem. Dynamika zmian wiąże się ze zmianą organizacji doświadczeń i ich sensu. W związku z tym możliwości rozwoju religijnego należałoby poszukiwać w procesach nabywania i w zmienności wag zbioru doświadczeń.

W swojej koncepcji operacjonalizacji religijności Czesław Walesa (1993) wyróżnił osiem parametrów, opisujących rozwój religijności człowieka. Do analizy ukierunkowanej badanie na możliwości w rozwoju religijności dzieci (wiek: 2-11 lat) wybrano trzy parametry: praktyki religijne, więź ze społecznością osób wierzących i moralność religijną. Ich komponenty ekspresyjno-wykonawcze relatywnie łatwiej poddają się badaniu. Badaniami objęto m.in. dzieci 2-3-, 3-7-, 7-11-letnie (Walesa 1983 B).

Pierwszy etap analiz doprowadził do stworzenia charakterystyk ukazujących specyfikę rozwoju religijnego dzieci na poszczególnych poziomach wieku. Poszukując możliwości w rozwoju religijnym można zmierzać do określenia kierunku zmian zachodzących w rozwoju religijnym i badać je pod kątem wyodrębnienia specyfiki wsparć, (1) jakie zostały dziecku udzielone z racji rozwoju w środowisku religijnym lub (2) jakich należałoby udzielać dzieciom w zależności od etapu ich rozwoju.

Bezpośrednią psychiczną podstawę PRAKTYK RELIGIJNYCH stanowią umiejętności, nawyki i motywacje. Rozpatrując je należałoby uwzględnić: (1) poziom aktualnego i możliwego funkcjonowania; (2) partycypację w aktywności wspólnoty religijnej i kompetencje uczestnika: „żyć razem”, „dążyć, działać, komunikować się razem”, z koncentracją na tym samym przedmiocie, osobie, transcendencji (techniki przedmiotowe, osobowe, kultowe); (3) uwarunkowania sytuacyjne. W dalszej analizie skoncentrowano się na punkcie drugim, wyodrębniając takie kategorie, jak: źródło oraz formy (modlitwa i liturgia) praktyk religijnych (por. Tabela 1).

Tabela 1. Praktyki religijne w aspekcie możliwości rozwojowych

Wiek		2 – 3	3 – 7	7 – 11
1) ŹRÓDŁO PRAKTYK		* zewnętrzne naśladowanie w różnych sytuacjach	* naśladowanie rytualistyczne	* praktyki wyrastają z przeświadczenia o nawiązaniu żywej więzi z Bogiem
2) FORMY PRAKTYK	MODLITWA	* spontaniczna, przyswojona pamięciowo (podziękowanie, prośba)	* spontaniczna, często własne słowa	* przejście od prośby do modlitwy kontemplacyjnej
	LITURGIA	* uczestnictwo w liturgii, elementy liturgii w zabawach tematycznych i konstrukcyjnych	* uczestnictwo w liturgii zintegrowane z aktywnością innych ludzi; nawiązywanie do treści liturgii w pytaniach i zabawach	* pełne uczestniczenie (1 komunია; indywidualne przygotowanie dziecka)

Poczucie WIĘZI ZE SPOŁECZNOŚCIĄ OSÓB WIERZĄCYCH konstrytuuje: (1) pole doświadczeń religijnych jednostki partycypującej w życiu religijnym tej społeczności, układ sytuacji, ról, reguł zachowania, funkcji języka i komunikowania się, (2) współwyznacza zespół praw, obowiązków i potrzeb uczestnika wspólnoty religijnej oraz (3) religijne przeżycia, prawdy i wartości podzielane z innymi we wspólnocie osób wierzących, (4) zakres społeczności jako Kościoła, (5) funkcje kontroli jako korekty, podtrzymania i uzupełnienia więzi ze społecznością osób wierzących (partycypacja, akceptacja, zaufanie), (6) religijne kontinuum partycypacji: może być ona skoncentrowana wokół idei mniej lub bardziej odległej od Absolutu lub wokół czegoś mało wartościowego, co jednoczy egoizm uczestników. Analizując możliwości w rozwoju religijności 2-11-latków w tym zakresie zwrócono uwagę na specyfikę aktywności dziecka w społeczności osób wierzących oraz na formy przekazu ze strony wspólnoty (Tabela 2).

Tabela 2. Więzy ze wspólnotą osób wierzących w aspekcie możliwości rozwojowych

Wiek	2 – 3	3 – 7	7 – 11
1) AKTYWNOŚĆ DZIECKA WE WSPÓLNOTY	* włączanie się dziecka w różnych sytuacjach w religijne zachowanie dorosłych * włączanie dorosłych we własną linię działania	* włączanie dziecka w linię działania osób dorosłych, specyficzne sytuacje: – w rodzinie: modlitwy, uroczystości, święta; – poza rodziną: liturgia, spotkania	* samodzielny udział dziecka w religijnej aktywności formalnych i nieformalnych grup pozarodzinnych
2) FORMY PRZEKAZU RELIGIJNOŚCI	* zachęcanie, modelowanie, informowanie	* informowanie, formowanie religijności dziecka	* transfer instytucjonalny (przeniesienie przekonań, uczuć, relacji dotyczących najbliższych na „osoby”, grupy, instytucje religijne)

MORALNOŚĆ RELIGIJNA obejmuje przede wszystkim: (1) ustosunkowanie wobec osób (w tym wobec siebie), a także wobec rzeczy i zjawisk w aspekcie dobra i zła ludzkich czynów rozpatrywane w relacji człowieka do Boga; (2) religijne kryteria dobra i zła moralnego oraz religijne motywy działań (dobro traktowane personalistycznie); (3) osobiste decyzje, wybory i preferencje dokonywane według zasad dobra i zła ludzkich czynów, w tym: (a) kompetencje do moralnych zachowań, (b) motywacje ich realizacji, (c) samo zachowanie.

Analizę ukierunkowano na badanie zasad regulujących zachowaniem dzieci i kryteriów lub źródeł dobra i zła moralnego (Tabela 3).

Tabela 3. Moralność religijna w aspekcie możliwości rozwojowych

Wiek	2 – 3	3 – 7	7 – 11
1) ZASADY REGULUJĄCE ZACHOWANIE	* elementarne rozumienie czynu dobrego i złego	* wrażliwość na sprawiedliwość „immanentną” * około 6 r.z. – zasady jednolitej moralności religijnej oznaki kształtowania się sumienia, odpowiedzialność, otwartość na sakrament pojednania	* rozumienie podstawowych zasad moralności chrześcijańskiej * świadomość grzechu (osadzona w autorytecie), skrupuły moralne
2) KRYTERIA LUB ŹRÓDŁA DOBRA I ZŁA MORALNEGO		* motywy i kryteria oceny czynów coraz bardziej przeniknięte zasadami relacji do Boga	* kryterium dobrego czynu = zgodność z wolą Bożą * około 10 r.z. wzrasta rola religijnych motywów działania, ułatwia kształtowanie odpowiedzialności za społeczne konsekwencje działania

Treści przedstawione w tabelach 1-3 ukazują kierunki rozwoju religijnego w wybranych aspektach. Ich analiza w kategoriach „możliwości” otwiera nowe opcje interpretacyjne. Pozwala spojrzeć na nabytki rozwojowe z perspektywy specyficznych wsparć, jakim podlega rozwój jednostki we wspólnocie osób wierzących. Dzieci wychowywane w takim środowisku wydają się być w pewien sposób uprzywilejowane. Specyfika ukierunkowania aktywności członków wspólnoty – system podtrzymania ukierunkowany na transcendencję – sprzyja wcześniejszemu wchodzeniu w świat symboli, nabywaniu reguł społecznych i in. Należy zaznaczyć, iż rozwój religijny jest wartością autoteliczną. Sam w sobie może stanowić wsparcie dla innych sfer rozwoju. Jednakże instrumentalne traktowanie rozwoju religijnego pozbawiłoby życie człowieka ważnego celo- i sensotwórczego wymiaru.

LITERATURA CYTOWANA

- Bobryk J. (1992). *Przyczynowość i intencjonalność*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Cole M. (1992). Culture in development. W: M.H. Bornstein, M.E. Lamb (eds.). *Developmental Psychology*, wyd. III, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. 731-782.
- Piaget J. (1978a). *The grasp of consciousness. Action and concept in the young child*. Tłum. z jęz. franc. Susan Wedgwood. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts 1976. Wyd. III. (La prise de conscience, PUF, Paris 1974).
- Piaget J. (1978b). *Success and understanding*. Tłum. z jęz. franc. Arnold S. Pomerans. Routledge Kegan Paul, London and Henley. (Reissir et comprendre. PUF, Paris 1974).
- Rogoff B. (1993). Children's guided participation and participatory „Appropriation in Sociocultural Activity”. W: R.H. Wozniak, K.W. Fisher (eds.). *Development in context; acting and thinking in specific environments*, LEA, Hillsdale, New Jersey, 21-155.
- Rzechowska E. (1995). *Potencjalność w rozwoju: Próba syntezy na podstawie teorii L.S. Wygotskiego i J. Piageta*. Referat wygłoszony na IV Ogólnopolskiej Konferencji Psychologów Rozwojowych, Prądocin 11-14.05.1995.
- Walesa Cz. (1983A). Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy. W: Z. Chlewiński (red.). *Psychologia religii*. Lublin: KUL, 143-180.

- Walesa Cz. (1983B). *Rozwój religijności dziecka (studium psychologiczne)*. Lublin: Zakład Psychologii Rozwojowej KUL, Mps. ss. 322.
- Walesa Cz. (1992). *Quasi-religijne zachowania dzieci 8-5-miesięcznych*. Wykłady z psychologii w KUL. Lublin, 157-224.
- Walesa Cz. (1993). *Pojęcie religijności i koncepcja jej operacjonalizacji (analiza psychologiczna)* Lublin: Zakład Psychologii Rozwojowej KUL. Mps. ss. 78.
- Walesa Cz. (1994). Doświadczenia religijne młodzieży. W: T. Ozóg (red.). *Nauki społeczne o młodzieży*. Lublin: KUL, 107-138.
- Walesa Cz., Rzechowska E. (1994). *Specyfika strefy najbliższego rozwoju religijnego dziecka (studium psychologiczne)*. Kraków. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP.
- Wertsch J.V. (1991). *Voices of the mind: A sociocultural approach to mediated action*. Cambridge: Harvard University Press.